

Near East University
Journal of Near Architecture

Volume/Cilt
10
Issue/Sayı
2

Received:
23.03.2026

Accepted:
29.07.2026

Yakın Mimarlık Dergisi

ISSN
2547-8729

Klasik dönem Osmanlı camilerinde Kadın Mahfilleri: Erzurum örneği

Women's Sections in classical Ottoman mosques: The Erzurum example

Hatice Kübra KUL¹
Firdevs KULAK TORUN^{2*}

ÖZET

Erzurum, Osmanlı döneminde stratejik konumu ve tarihsel sürekliliği sayesinde zengin bir mimari miras üretmiştir. Bu miras içinde cami mimarisinin önemli bileşenlerinden biri olan kadın mahfilleri, ibadet mekânındaki mekânsal kurgu ile toplumsal düzenlemeleri yansıtmaya karşın bölgesel ve dönemsel ölçekte sınırlı sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışma, Erzurum'daki Klasik Dönem Osmanlı camilerinde kadın mahfillerinin mekânsal özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemi Lala Mustafa Paşa Cami, Kemhan Cami, Caferiye Cami ve Cedit Cami oluşturmaktadır. Çalışma, nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı alan çalışması neticesinde elde edilen veriler yardımıyla karşılaştırmalı analiz olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda mahfillerin konumu, alan büyüklüğü, kullanıcı kapasitesi, erişim biçimi ve merdiven ölçüleri, özgünlük durumu, doğal aydınlatma koşulları ve görsel mahremiyet düzenlemeleri yerinde ölçüm ve gözlemlerle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışma kadın mahfillerinin Klasik Dönem Osmanlı camilerinde “ek bir mekân” olmanın ötesinde, erişim, mahremiyet, aydınlatma, kullanıcı konforu gibi çok boyutlu ölçütlerle şekillenen temel bir mimari bileşen olduğunu ortaya koymaktadır. Erzurum örneği üzerinden elde edilen karşılaştırmalı verilerin ileride yapılacak çalışmalara referans oluşturması hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Osmanlı camileri, Kadın mahfili, Cami mimarisi, Mekânsal analiz.

¹ Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Böl., Erzurum. haticekubra.kul17@ogr.atauni.edu.tr ORCID: 0009-0002-1281-555X

² Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Erzurum. firdevskulaktorun@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0133-4216

*Sorumlu yazar

ABSTRACT

Erzurum produced a rich architectural heritage during the Ottoman period thanks to its strategic location and historical continuity. Within this heritage, women's galleries (kadın mahfilleri), one of the important components of mosque architecture, have been the subject of a limited number of studies at the regional and period-specific scale, although they reflect both the spatial configuration of the worship space and social arrangements. This study aims to examine comparatively the spatial characteristics of women's galleries in the Classical Period Ottoman mosques in Erzurum. The sample of the research consists of Lala Mustafa Paşa Mosque, Kemhan Mosque, Caferiye Mosque, and Cedit Mosque. The study was designed as a comparative analysis based on data obtained through fieldwork in which qualitative and quantitative methods were used together. In this context, the location of the galleries, their floor area, user capacity, access pattern and stair dimensions, state of authenticity, natural lighting conditions, and visual privacy arrangements were evaluated through on-site measurements and observations. As a result, the study reveals that women's galleries in Classical Period Ottoman mosques constitute a fundamental architectural component shaped by multidimensional criteria such as access, privacy, lighting, and user comfort, rather than merely an "additional space." It aims for the comparative data obtained from the Erzurum case to serve as a reference for future studies.

Key Words: *Erzurum, Ottoman mosques, women's gallery, mosque architecture, spatial analysis.*

1. GİRİŞ

Erzurum şehri, Erzurum Ovası'nın güneydoğusunda, Palandöken Dağları'nın kuzey eteklerinde konumlanmaktadır (Zaman, Sevindi & Birinci 2018, s.582). Stratejik coğrafi konumu nedeniyle, tarih boyunca çeşitli siyasal otoritelerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve bölgesel güç dengeleri açısından önemli bir merkez hâline gelmiştir. Şehir tarihi bakımından dönüm noktası niteliği taşıyan olayların başında Selçuklu ve Bizans arasında gerçekleşen Malazgirt Savaşı yer almaktadır. Zira Malazgirt Zaferi, askerî bir başarı olmanın ötesinde Anadolu'nun Türk-İslam kimliği kazandığı sürecin dönüm noktalarından biri olmuştur. (Erol, 2025). Bu nedenle Malazgirt Zaferi, Erzurum ve çevresinde İslamiyet'in yayılış sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. İslamiyet'in bu topraklarda yayılmaya başlamasıyla birlikte yeni kurulan yerleşimlerde dinî ihtiyaçların karşılanması ve kentsel yapının teşkilatlanması amacıyla Selçuklu yöneticileri ve Anadolu'daki beyler tarafından vakıf kurumları oluşturulmuştur. Bu şekilde bölgede cami, medrese, han, hamam, köprü ve çeşme gibi pek çok kamusal yapı inşa edilmiştir (Altın, 2021).

Bu çok katmanlı tarihsel süreç içerisinde pek çok devlet ve beyliğe ev sahipliği yapan Erzurum, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nden dönüşü sonrasında 1517-1518 yıllarında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Kılıç, 2024).

Bu tarihten itibaren Erzurum Cumhuriyet’in kuruluşuna dek Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Osmanlı’nın uzun yüzyıllara yayılan hâkimiyeti ise farklı mimari dönemlerin ardışık olarak şehir dokusuna yansımalarına imkân tanımıştır.

Bu çalışmanın amacı, Erzurum’daki Osmanlı dönemi camileri arasından seçilen Klasik Döneme ait dört örnek yapı üzerinden kadın mahfillerinin benzerlik ve farklılıklarını incelemektir. Bu doğrultuda; mahfillerin konumu, özgünlük düzeyi, boyutları, erişilebilirlik koşulları, görsel mahremiyet düzenlemeleri ve kullanım özellikleri gibi ölçütler esas alınarak, kadın mahfillerinin dönemsel mimari karakter içinde nasıl konumlandığına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme ortaya koymak hedeflenmiştir.

2. OSMANLI DÖNEMİ CAMİ MİMARİSİ VE KADINLAR MAHFİLİ

Osmanlı sanatı ve mimarisi; klasik tarih anlayışı doğrultusunda erken dönem (1299-1437), klasik dönem (1437-1703) ve geç/batılılaşma dönemi (1703 – 1922) olmak üzere 3 ana bölümde incelenmektedir (Özbek, 2024). Osmanlı mimarisinde cami mekânının sosyal ve kültürel işlevleri, yalnızca ibadet amacıyla sınırlı olmayıp aynı zamanda toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren çok yönlü bir işleve sahip olmuştur. Camiler, iç ve dış mekân olmak üzere iki ana bölüm şeklinde planlanmıştır. Dış mekânda ibadete hazırlık birimleri, iç mekânda ise harim, minber mihrap ve mahfil gibi bölümleri yer almıştır (Tayılga & Demirarslan 2021).

Caminin ana ibadet mekânı olan harim, cemaatle namaz ibadetinin gerçekleştirildiği esas alanı oluşturmuştur. Kadınların namaz kıldığı bölüm olan kadınlar mahfili mahremiyetin korunması ve ibadet esnasında dikkat bütünlüğünün sağlanması amacıyla harimden farklı bir konumda tasarlanmıştır. Kadın ve erkeklerin namaz sırasında farklı bölümlerde yer almasına ilişkin uygulamanın temelleri, Hz. Muhammed (sav) dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim sahabeden Enes b. Mâlik’in aktardığı bir rivayette, mescitte kadınlara ayrılmış özel bir bölümün bulunduğu ve kadınların bu alanda ibadet ettiği ifade edilmiştir. Enes b. Mâlik’in, “Biz mescidin suffa kısmında Rasûlullah’ın yanındaydık. Muhacirlerden bir kadınla buluğa ermiş oğlu geldi. Kadın, bayanlara ayrılan kısma geçti; çocuk ise bizim yanımıza geldi” şeklindeki ifadesi (İbn Kesîr, 1997, VI), erken dönem İslam toplumunda kadın ve erkekler için ibadet mekânlarının fiilî olarak ayrıldığını göstermektedir.

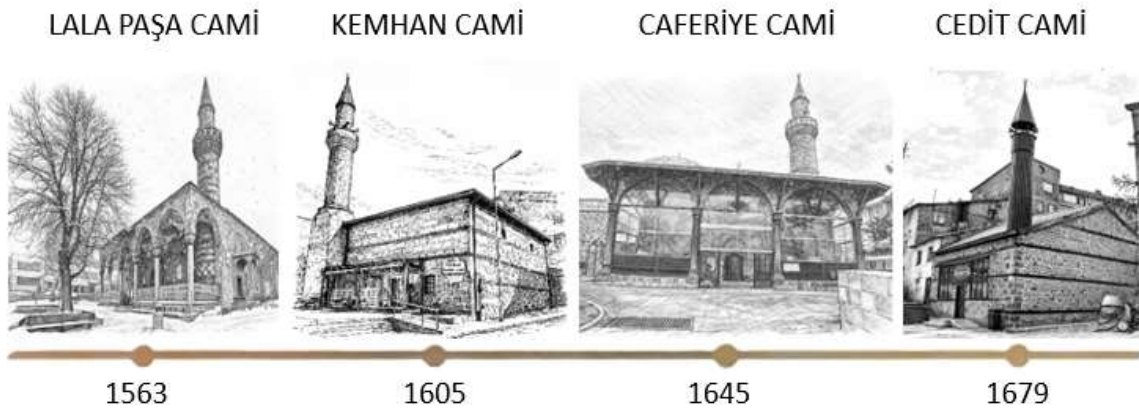
Osmanlı cami mimarisinde kadınların ibadet mekânı içindeki konumunu belirleyen kadınlar mahfili hem toplumsal cinsiyet düzenlemeleri hem de mekânsal kurgunun gelişimi açısından önemli bir mimari unsur olmuştur. Kadın mahfilleri, caminin plan şemasına bağlı olarak üst katlarda, arka bölümlerde veya fiziksel ayırıcı unsurlar aracılığıyla harimden ayrılmış biçimde düzenlenmiştir.

Bundan dolayı kadınların mahfil bölümüne ulaşmaları, mahfilin konumuna göre ortak veya ayrı girişten sağlanmıştır. Bu bölümlerde erkeklerin kadınları görmelerini engellemek amacıyla çeşitli görsel mahremiyet düzenlemeleri uygulanmıştır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma Erzurum ilinde yer alan Klasik Osmanlı dönemi camilerinde kadın mahfillerinin mekânsal özelliklerini örneklemeler üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma konusunun belirlenmesinde literatürdeki kadınlar mahfili üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olması etkili olmuştur. Araştırma nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı betimleyici ve karşılaştırmalı bir alan çalışması olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın odak noktası kadın mahfillerinin alan büyüklükleri, tahmini kullanıcı kapasiteleri, mahremiyet düzeyleri, ulaşılabilirlik koşulları, mahfile erişim biçimleri ve ana ibadet mekânı ile kurdukları mekânsal ilişki olmuştur.

Araştırmanın ilk aşamasında konuya ilişkin literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada Erzurum'un İslamiyet'i kabul süreci, Osmanlı Devleti'nin Erzurum'u fetih tarihi, Osmanlı mimarisinde dönemsel sınıflandırmalar, Erzurum'daki Osmanlı dönemi camilerinin tarihsel gelişimi ve mimari özellikleri gibi genel bilgiler incelenmiştir. Literatür taraması ve tarihsel veriler doğrultusunda, çalışma kapsamında klasik dönem Osmanlı mimarisine ait dört cami örneklem olarak belirlenmiştir. Bu camiler; Lala Mustafa Paşa Camii, Kemhan Camii, Caferiye Camii ve Cedit Camii'dir. Araştırmanın ikinci aşamasında seçilen bu dört örneklem tarihsel ve belgesel kaynaklar üzerinden incelenmiştir. Bu kapsamda camilerin hangi yılda kim tarafından yaptırıldığı, zaman içinde onarım görüp görmediği konularına yoğunlaşılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Örneklemde yer alan cami yapıları

Örneklemelerin belirlenmesinin ardından alan çalışması aşamasına geçilmiştir. Alan çalışması kapsamında her bir cami yerinde incelenmiş ve kadın mahfilleri belirlenen kriterler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu kriterler, mahfile erişimde rampa kullanımı ve eğim uyumu, mahfilin özgün olup olmadığı, kullanım durumu, aktifliği, mahfil alanının büyüklüğü, tahmini kullanıcı kapasitesi, cami tipi ve mahfilin görsel mahremiyetini sağlayan mekânsal düzenlemeler olarak belirlenmiştir. Mahfillerde kafes korkuluk, perde gibi görsel sınırlandırma elemanlarının varlığı ve bu elemanların yükseklikleri ölçülerek kayıt altına alınmıştır. Alan çalışması sırasında camiler ve kadın mahfilleri farklı açılardan fotoğraflanmış mahfil alanlarının ölçümleri yerinde alınmıştır. Elde edilen ölçümler aracılığıyla mahfillerin yaklaşık alanları ve kullanıcı kapasiteleri hesaplanmıştır. Tüm gözlem ve ölçüm verileri önceden oluşturulan kriterlere dayalı tablo formatlarına aktarılmıştır.

Çalışmanın son aşamasında tablolara işlenen veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda Osmanlı klasik dönemi camilerinde kadın mahfillerinin mekânsal özellikleri benzerlikler ve farklılıklar üzerinden analiz edilmiştir. Böylece örneklem arası değişim ve süreklilikler kadın mahfilleri özelinde ortaya konulmuştur.

4. ÖRNEKLEMDE YER ALAN KLASİK DÖNEM OSMANLI CAMİLERİ

Erzurum kentinde Osmanlı Klasik dönemini temsil eden yapılar; Lala Mustafa Paşa Camii, Kemhan Camii, Caferiye Camii ve Cedit Camii'dir. Örneklemelerin seçiminde camiler arasındaki yaklaşık 30 ila 40 yıllık zaman aralıkları belirleyici olmuştur.

Lala Paşa Cami: Erzurum'un merkezi camilerinden biri olan Lalapaşa Camii, 1562–63 yıllarında Erzurum Osmanlı Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa tarafından Erzurum'da inşa edilen ilk Osmanlı camisidir (Polatoğlu, Polatoğlu & Akbaş, 2022). Merkezi kare planlı cami, ilk inşa edildiği dönem içerisinde cami, saray, mektep, hamam, muvakkithane ve şadırvandan oluşan bir Osmanlı külliyesi olarak tasarlanmış ancak zaman içerisinde zarar görmüş ve günümüze yalnızca cami ve hamam yapıları ulaşabilmiştir (Şeker vd. 2015). Aptullah Kuran'ın Mimar Sinan adlı eserinde, Erzurum Lala Mustafa Paşa Camii'nin mimarının Mimar Sinan olduğu, Osmanlı dönemine ait tezkire kaynakları esas alınarak ortaya konulmuştur. Aynı çalışmada caminin mahfilinin altında yer alan onarım kitabesinde Lala Mustafa Paşa Vakıfları'nın nazırı Hamdi Efendi tarafından 1851 yılında bir onarım gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmıştır (Kuran, 1986). 1851 yılındaki onarımın haricinde 1694, 1721, 1836-1839, 1870, 1889, 1962 ve 1971 yıllarında camide onarımlar yapılmıştır (Çobanoğlu, 2003). Yapı son olarak 2015 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarının ardından 2016 yılında yeniden ibadete açılmıştır (Bozal, 2015'ten akt. Olgun, 2023)

Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan camide kadınlar mahfiline geçiş iki ayrı kapı ile sağlanmıştır. Ancak bir girişe ait kapı, merdivenlerin depo gibi kullanılmasından dolayı kapatılmış ve giriş dışarıdan tek bir kapı ile sağlanmıştır. Giriş kapısına ulaşım dışardan uzun ve dar bir koridor ile sağlanmaktadır. Bu alanın çevresi ahşap paravanlarla sınırlandırılmış olup girişte erkek kullanıcılarla görüş engellenmiştir. Alanın sağ tarafında kadın kullanıcıların ayakkabılarını muhafaza edebilmelerine yönelik dolapların konumlandırıldığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Lala Paşa Cami Kapatılan Giriş Kapısı ve Merdivenlere Açılan Kapı (Yazar Arşivi, 2026)

Lala Paşa Cami'nin kadınlar mahfili caminin üst katında bulunmaktadır. Mahfile ulaşım dışarıdan 16 basamaklı, L plan tipli taş merdiven ile sağlanmaktadır. Merdiven rıht yüksekliği tek basamakta 24 cm, genişliği ise 21 cm olarak ölçülmüştür (Şekil 3).

Şekil 3. Lala Paşa Cami L Plan Tipli Taş Merdiven (Yazar Arşivi, 2026)

Lala Paşa Camii kadınlar mahfili dikdörtgen planlı olup, 22,79 m uzunluğunda ve 3,79 m genişliğindedir. Bu ölçüler doğrultusunda mahfil alanı yaklaşık 86,51 m² olarak hesaplanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (2021) Camii Planlama ve Tasarımı Kılavuzu'nda namaz kılan bir kişi için yaklaşık 0,75 m²'lik alan öngörüldüğü dikkate alındığında, söz konusu alanda yaklaşık 110–115 kişinin aynı anda namaz kılabilceği tahmin edilmektedir. Mahremiyetin sağlanması amacıyla korkulukla birlikte geometrik boşluklar içeren 169,5 cm yüksekliğinde kafes düzenlemeleri uygulanmıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Lalapaşa Cami Kadın Mahfili (Yazar Arşivi, 2026)

Kemhan Cami: Mihrap üzerindeki yer alan kitabede 1605 yılında Hacı Bünyat tarafından yaptırıldığı bildirilmesine rağmen cami adını 1787 yılında onarımını yaptıran Kemhan Zade Ahmet Ağa'dan almıştır (Atar,2020, s.11-12). Cami son halini 2013 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon sonucunda almıştır (Berkli & Özsağlıcak, 2019, s.1950). Caminin girişinde bu onarım esnasında ahşap ve sac kaplamalı minarenin yerine tuğla gövdeli ve tek şerefeli minare inşa edildiği bilgisi verilmiştir. Caminin son cemaat yeri kapalıdır (Şekil 5).

Şekil 5. Kemhan Cami ve Kapatılan Son Cemaat Yeri (Yazar Arşivi, 2026)

Cami önünde engelli ulaşımını sağlamak amacıyla rampa bulunmaktadır. Kadınlar mahfiline giriş için ayrı bir kapısı bulunmamaktadır. Kadınlar ve erkekler camiye ortak kapıdan giriş sağlamaktadır. Camiye girdikten sonra sol tarafta mahfile çıkan L planlı ahşap merdivenler yer almaktadır. Merdivenler 12 basamaktan oluşmaktadır. Bir basamak üzerinden yapılan ölçümlerde rıht yüksekliği 23,5 cm, basamak genişliği 26 cm ve basamak uzunluğu 86 cm olarak kaydedilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Kemhan Cami Kadın Mahfiline Ulaşım Sağlayan Merdiven (Yazar Arşivi, 2026)

Mahfil alanının harim mekanının kuzeyinde ahşap direkler ile taşındığı gözlenmiştir. Mahfil alanı dikdörtgen plan tipine sahiptir. Yapılan ölçümler neticesinde alanın uzun kenarının 10,16 m kısa kenarının ise 3,20m olduğu saptanmıştır. Bu veriler neticesinde alan hesabının yaklaşık değerinin 32,51 m² olduğu tespit edilmiştir. Camii Planlama ve Tasarımı Kılavuzu (2021, s.15)'de yer alan verilerle hesaplama yapıldığında mahfilin 43 kişilik kapasitesi olduğu hesaplanmıştır. Caminin doğal aydınlanması altı pencere ile sağlanmaktadır. Pencerelelerin ikisi kadınlar mahfilinde karşılıklı olarak bulunmaktadır. Mahfilde mahremiyetin sağlanması amacıyla korkuluk üstlerinde perde düzenlemesine başvurulmuştur. Korkuluk yüksekliği 59,5 cm, perde yüksekliği 2,10 m olarak ölçülmüştür (Şekil 7).

Şekil 7. Kemhan Cami Kadın Mahfili (Yazar Arşivi, 2026)

Caferiye Cami: Yapının ilk inşasında cami, çilehane, medrese, mektep, hamam, hazire, dokuz lüleli çeşme ve tuvaletlerden oluşan bir külliye olarak inşa edilmiş olsa da bu yapılardan sadece cami, mektep, çilehane ve çeşmelerden birinin günümüze ulaşmıştır (Özkan, 2015, s.46). Cami taç kapının üst kısmındaki mermer kitabesinde 1645 yılında, Ebubekir oğlu Hacı Cafer tarafından inşa ettirildiği yazılmıştır (Ünal, 1973, s.58). Evliya Çelebi, Seyahatnâme adlı eserinde söz konusu camiyi, yüksek kubbeli, uzun ve düzgün formlu bir minareye sahip, tek kapılı, pencereleri demir parmaklıklarla donatılmış ve avlusunda şadırvan bulunan yeni bir yapı olarak betimlemiştir (Çelebi, 2011, s.241). Kare planlı harimin üstü kubbe ile örtülüdür (Angın, 2024, s.66). Yapının önünde yer alan, öne ve yanlara açık üç kubbenin ise 2006 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında açığa çıkarıldığı belirtilmektedir (Yakutiye Kaymakamlığı t.y).

Kadınlar mahfili, harim mekânıyla doğrudan görsel ilişkiyi sınırlandırmak ve kullanıcıların mahremiyetini sağlamak amacıyla caminin kuzey duvarı boyunca, ahşap destekler ile üst kotta konumlandırılmıştır. Mekâna dışarıdan ayrı bir giriş ile ulaşılabilirdiği gibi cami içerisinden de ulaşım sağlanabilmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Caferiye Cami Kadınlar Mahfiline Ulaşımı Sağlayan Merdivenlere Açılan Kapı (Yazar Arşivi, 2026)

Son cemaat bölümünde kadınlar mahfiline erişimi sağlayan merdivenlere açılan ayrı bir kapı yer almakta olup bu kapı 93,5 cm genişliğinde ve 1,43 m yüksekliğindedir. Kadınlar mahfiline ulaşım L planlı ahşap merdiven ile sağlanmaktadır. Merdivenler 9 basamaktan oluşmaktadır. Bir basamak üzerinden yapılan ölçümlerde merdiven rıht yüksekliği 31,5 cm, merdiven genişliği 23 cm ve merdiven uzunluğu 67 cm olarak kaydedilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Caferiye Cami Mahfil Merdivenlerine Açılan Kapı ve Merdivenler (Yazar Arşivi, 2026)

Mahfil alanının caminin kuzey duvarında boyunca altı sütun üzerinde konumlandırıldığı gözlenmektedir. Dikdörtgen plan tipine sahip mahfil alanının eni 2 metre 67,5 cm boyu ise 12 metre 14,5 cm olarak ölçülmüştür. Bu veriler neticesinde mahfil alanı yaklaşık 32,50 m² olarak hesaplanmıştır. Camii Planlama ve Tasarımı Kılavuzu (2021, s.15)'de yer alan verilerle hesaplama yapıldığında mahfilin kişi kapasitesi 43 kişi olarak hesaplanmıştır. Mahfilin harimle olan görsel ilişkisini kontrollü biçimde sınırlandırmak amacıyla geometrik desenli ahşap kafes paneller uygulandığı görülmektedir. Bu panellerin 80 cm yüksekliğinde alt kısmı tamamen kapalıyken 75,5 cm yüksekliğindeki üst kısmı geometrik desenli, geçirgen nitelikli açık bir düzenleme özelliği göstermektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Caferiye Cami Kadınlar Mahfili (Yazar Arşivi, 2026)

Cedit Cami: Erzurum Cedit Mahallesinde yer alan yapı, ahşap tavanlı ve ahşap direkli camiler grubunda yer almaktadır (Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, t.y.). Giriş üzerindeki levhada 1670 yılında inşa edildiği bilgisi yer almaktadır. (Yurttaş vd., 2008, s.64). Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan kayıt belgesine göre yapının 1679 yılında inşa edildiği, 1977 yılında ise onarım geçirdiği belirtilmiştir (Şahlan, 2023, s.153). Yapıda 1977 yılında yapılan onarımın yanı sıra, bitişindeki metruk yapının yıkımı sırasında oluşan hasarlar doğrultusunda 2024 yılında yeniden restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Anadolu Ajansı, 2024).

Cami girişinde, kuzey yönünde yer alan kadın mahfili, dört ahşap taşıyıcı direk ile desteklenerek harim mekânından yükseltilmiştir. Kadınlar mahfiline ulaşım son cemaat yerinde konumlanan ve harim mekânından bağımsız olarak düzenlenen L planlı ahşap merdiven ile sağlamaktadır. Merdiven 11 basamaktan oluşmaktadır. Merdivenin bir basamağında yapılan ölçümler neticesinde; basamak rıht 19 cm, genişlik 25 cm ve uzunluk 83 cm olarak kaydedilmiştir. Merdivenin sol duvarı boyunca, ayakkabı depolama amacıyla kullanılan gömme raf/niş düzenlemesi yer almaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Cedit Cami ve Mahfile Ulaşım Sağlayan Merdiven

Merdivenlerin sonunda mahfil alanına açılan ahşap kapı bulunmaktadır. Kapı genişliği 80 cm boyu ise 2 m olarak kaydedilmiştir. Mahfil alanı yamuk biçimine yakın düzensiz bir plan formuna sahiptir. Mahfilin kuzey duvarının her iki köşesinde zemin seviyesinden başlayan pencere açıklıkları bulunmaktadır. Mahfil alanının orta bölümünde, taşıyıcı işlev gören iki adet ahşap kolon yer almaktadır.

Yapılan ölçümler neticesinde mahfil alanının 36,70 m²- 39,50 m² aralığında olduğu hesaplanmıştır. Alanın yaklaşık kullanıcı kapasitesi 49 – 53 kişi arasında olduğu hesaplanmıştır. Mahfilin harimle olan görsel ilişkisini sınırlandırmak amacıyla geometrik desenlerden oluşan ahşap kafes paneller uygulandığı görülmektedir. Uygulanan bu panellerin yükseklikleri 1,50 m olarak ölçülmüştür (Şekil 12).

Şekil 12. Cedit Cami Mahfili

5. DEĞERLENDİRME

Erzurum ilinde yer alan Klasik Dönem Osmanlı camileri arasından belirlenen dört örnek yapıda yer alan kadın mahfillerinin konumu, mekânsal özellikleri, alan kapasiteleri, ulaşım ve mahremiyet düzenlemeleri açısından detaylı olarak incelenmiş benzerlik ve farklılıklar saptanmıştır.

Lala Paşa Camii, Osmanlı Devleti'nin Erzurum'da inşa ettiği en erken tarihli camilerden olması nedeniyle mimarlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan cami merkezi konumu nedeniyle büyük bir cemaate sahipken, tarihi önemi nedeniyle de turistik bir mekân olma niteliğindedir. Kadın ve erkek kullanıcıların farklı girişler ile erişim sağladığı gözlenmektedir. Mahremiyetin sağlanması amacıyla kadınların giriş yaptığı alan ahşap paneller ile koridor oluşturacak şekilde çevrilmiştir. Giriş kapısı dar, taş malzemeden oluşan 16 basamaklı L planlı merdivene açılmaktadır. Özellikle ileri yaş veya sağlık problemi olan kullanıcıların merdivenlerin rıht yüksekliği nedeniyle mahfile erişimde zorlandığı gözlenmiştir. Hatta bazı kullanıcıların merdivenlerden çıkamadığı için ayakkabıların çıkarıldığı alanda oturarak namaz kıldıkları gözlenmiştir. Rıht yüksekliği dışında merdivenlerin darlığı mahfile çıkan ve inen kullanıcılar açısından sorun oluşturmaktadır. Merdiven son basamağına ulaşıldığında merdivenin kolunun diğer taraftan aşağıya doğru devam ettiği görülmektedir. Bu merdivenin sonunda önü malzemelerle kapatılmış kilitli bir kapı olduğu gözlenmiştir. Kapının yanındaki pencere açıklıklarından erkek kullanıcıların camiye girişi görülebilmektedir. Merdivenlerin sonunda geniş metrekareye sahip mahfil alanı bulunmaktadır. Alan çalışması sırasında namaz vaktiyle birlikte kadın cemaati sayısında ciddi bir artış olduğu gözlenmiştir.

Geniş bir metrekareye sahip olmasına rağmen uzun ve dar bir mekânsal kurgunun hâkim olduğu mahfil, kullanım ve dolaşım açısından sınırlı bir enkesit sunmaktadır. Alanın doğu ve batı duvarlarında alt kısmı dikdörtgen, üst kısmı sivri kemerle sonlanan ve kemer içerisinde üç dilimli açıklık düzenlemesi bulunan iki adet pencere ile doğal aydınlatma sağlanmaktadır. Görsel mahremiyet düzenlemesi olarak geometrik şekilli ahşap panellerin uygulanması, mahfil alanın daha fazla doğal ışık almasına neden olmaktadır.

Kemhan cami girişinde engelli kullanıcıların ulaşımı için rampa düzenlemesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak rampanın eğim ve bitiş noktası açısından çok işlevsel olmadığı anlaşılmıştır. Son cemaat yeri zaman içerisinde kapatılmıştır. Kadın ve erkek kullanıcılar cami içine ortak bir giriş ile ulaşım sağlamaktadır. Cami içinde girişin sol tarafında kadın mahfiline ulaşım sağlayan 12 basamaklı, ahşap L planlı merdiven bulunmaktadır. Basamakların rıht yükseklikleri fazla olmasına rağmen geniş ve uzun olması, Lala Paşa Camii'ne kıyasla erişimin daha kolay sağlanmasına neden olmaktadır. Merdivenlerin sonunda dikdörtgen plan formuna sahip mahfil kullanıcıları karşılamaktadır. Alanın doğu ve batı duvarlarında doğal aydınlatmayı sağlayan pencere açıklıkları bulunmaktadır. Cephe düzleminde küçük tutulan pencere açıklığı, kalın duvar yapısı sayesinde iç mekânda genişleyerek ışık alma kapasitesini artıran bir niş düzenlemesi oluşturmaktadır. Görsel mahremiyet düzenlemesi olarak kullanılan kalın koyu renkli perdenin kapatılması ile birlikte harimle görüş açısının kesildiği ve doğal aydınlatma düzeyinin belirgin biçimde azaldığı gözlemlenmektedir.

Caferiye Camii'nin ilk inşa edildiği dönemde bir külliye yapısı içerisinde yer aldığı bilinmekle birlikte, zaman içerisinde külliyeyle ait diğer birçok birimin yok olması neticesinde günümüze sadece cami yapısı ulaşabilmiştir. Erkek ve kadın kullanıcılar camiye son cemaat yerinde bulunan iki farklı kapı ile ulaşabilmektedir. Kadın kullanıcılara ait kapı, mahfile ulaşımı sağlayan 8 basamaklı L planlı ahşap merdivene açılmaktadır. Kapı açıklığının görece alçak (147 cm) tutulmuş olması, mekâna girişte eğilerek geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Merdiven rıht yüksekliklerinin diğer camilere kıyasla daha fazla olması ve buna ek olarak basamak derinliklerinin dar tutulması, kullanıcıların mekâna erişimini olumsuz yönde etkilemekte ve ulaşımı belirgin biçimde zorlaştırmaktadır. Mahfile erişimi sağlayan merdivenlere ulaşım cami içerisinden de sağlanabilmektedir. Ancak günümüzde cami içinden mahfil alanına ulaşımı sağlayan kapının kilitli olduğu tespit edilmiştir. Merdivenlerin sonunda dikdörtgen plan formuna sahip mahfil alanına ulaşmakta olup, bu alana erişim merdiven bitiminde yer alan dar bir açıklık üzerinden sağlanmaktadır. Mahfil alanı duvarlarında pencere bulunmamaktadır. Söz konusu mekânsal koşullar, alanın zemin kata oranla daha düşük doğal aydınlatma seviyesinde kalmasına yol açmaktadır. Doğal ışık zemin katta yer alan pencere açıklıklarından sağlanmaktadır.

Görsel mahremiyetin sağlanmasına yönelik olarak kullanılan geometrik desenli ahşap kafesler, alanın doğal ışık almasını engellemeden mahremiyet koşullarını destekleyen olumlu bir etki oluşturmaktadır.

Cedit Cami de kadınlar mahfil alanına son cemaat bölümünde yer alan 11 basamaklı L plan tipli ahşap merdivenlerden erişim sağlamaktadır. İncelenen diğer camilere kıyasla en düşük riht yüksekliğinin bu yapıda ölçüldüğü tespit edilmiştir. Merdiven genişlik ve uzunlukları da incelendiğinde diğer camilere kıyasla en rahat ulaşımın Cedit Camii'nde olduğu yorumu yapılabilmektedir. Merdiven sonunda kullanıcıları mahfil alanına açılan ahşap kapı karşılamaktadır. Mahfil alanı tam anlamıyla dikdörtgen bir plan şemasına sahip olmayıp girinti ve çıkıntılar içeren düzensiz bir mekânsal kurguya sahiptir. Bu nedenle alana ilişkin net bir ölçüm ve kesin alan hesabı yapılabildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak yapılan ölçümler neticesinde alanın 36,70 m² ile 39,50 m² arasında olduğu tespit edilmiştir. Mahfil alanının doğal aydınlatması mahfilin zemin kotundan başlayan iki pencere açıklığı ile sağlanmaktadır. Alandaki görsel mahremiyet düzenlemelerinin geometrik boşluklardan oluşan ahşap kafesler ile sağlanması, harimle kontrollü bir görsel ilişki kurulmasına olanak sağlarken zemin kattaki doğal aydınlatmadan yararlanılmasını da mümkün kılmıştır.

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen değerlendirmeler, seçilen örneklemeler üzerinden belirlenen kriterler doğrultusunda yürütülmüş olup, yerinde yapılan gözlemler ve ölçümler sonucunda elde edilen nicel ve nitel veriler, sistematik bir biçimde sınıflandırılarak tablolastırılmıştır. Böylece mekânsal özellikler, erişim koşulları, aydınlatma durumu ve kullanım biçimlerine ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Örneklem Camilerde Kadın Mahfili Kriterlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi

	LALA PAŞA CAMİ	KEMHAN CAMİ	CAFERİYE CAMİ	CEDİT CAMİ
Kadın Mahfili Girişi (İçeriden)				YOK
Ayrı Giriş Varlığı		YOK		

Merdiven Biçimi ve Malzemesi				
	L Planlı - Taş	L Planlı - Ahşap	L Planlı - Ahşap	L Planlı - Ahşap
Basamak Sayısı	16	12	8	11
Tek Basamak Rıht	24 cm	23,5 cm	31,5 cm	19 cm
Genişlik	21 cm	26 cm	23 cm	25 cm
Uzunluk	74,5 cm	86 cm	67 cm	83 cm
Kullanım Durumu	AKTİF	AKTİF	AKTİF	AKTİF
Engelli Ulaşım	YOK	YOK	YOK	YOK
Mahfil ekleme	ORJİNAL	ORJİNAL	ORJİNAL	ORJİNAL
Mahfil Alanı ve Tahmini Kişi Kapasitesi	 86,51 m ² - 115 kişi	 32,51m ² - 43 kişi	 32,50 m ² - 43 Kişi	 36,70 m ² - 49 Kişi
Görsel Mahremiyet ve Yükseklik	 Korkuluk Kafes h=169,5 cm	 Korkuluk h= 59,5 cm Perdenin h=210 cm	 Ahşap Kafes h=75,5 cm Kafes Altı h=80 cm	 Ahşap Kafes h=1,50 cm

6. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, Erzurum kent merkezinde yer alan ve Klasik Dönem Osmanlı cami mimarisini temsil eden seçili örnekler üzerinden kadın mahfillerinin mekânsal ve işlevsel özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Belirlenen kriterler doğrultusunda yürütülen analizlerde; plan şeması, mahfilin harimle kurduğu mekânsal ilişki, erişim biçimi, merdiven ölçüleri, alan geometrisi, doğal aydınlatma koşulları, görsel mahremiyet düzenlemeleri ve kullanıcı kapasitesi gibi parametreler esas alınmıştır. Yerinde yapılan ölçümler ve gözlemler sonucunda elde edilen veriler tablolastırılarak karşılaştırmalı bir değerlendirme zemini oluşturulmuştur.

İncelenen örneklerde, mahfillerin harim mekanının kuzeyinde ve üst kotunda konumlandırıldığı gözlenmektedir. Bu durum camilerin genelinde mahfile farklı bir giriş ile ulaşım sağlanmasına neden olmaktadır. Mahfile farklı bir giriş ile ulaşılması hem görsel mahremiyetin korunmasını hem de ibadet mekanlarına erişimin kontrollü olmasını sağlamaktadır. Tüm örneklerde mahfil alanlarına ulaşım L plan tipli merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Seçilen örnekler arasında üç camide ahşap merdiven kullanılırken yalnızca bir örnekte taş merdiven uygulamasına rastlanmaktadır. Merdiven basamak sayıları, riht yükseklikleri ve basamak genişliklerini örnekler arasında değişkenlik göstermektedir. Riht yüksekliklerinin fazla ve basamak ölçülerinin dar olması, kullanıcı erişilebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

Mahfil alanlarının çoğunun dikdörtgen formda olduğu, sadece bir örnekte girinti, çıkıntılar içeren düzensiz bir mekânsal karakter özelliği gösterdiği gözlenmiştir. Mahfil kullanıcı kapasitelerinin çoğunlukla 40 45 kişi olduğu ancak Lala Paşa Cami özelinde bu sayının 115 kişiyi bulduğu görülmektedir. Mahfil–harim ilişkisini sınırlandırmak amacıyla uygulanan elemanlarda farklılaşmalar bulunmaktadır. Örneklerin çoğunda ahşap korkuluklar ve geometrik boşluklara sahip ahşap kafesler uygulandığı görülürken, Kemhan Cami mahfilinde perde gibi daha kapalı bir düzenlemenin tercih edildiği görülmektedir. Mahfillerin benzer konum özellikleri göstermesine rağmen mahremiyet düzeyi uygulanması açısından çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Tercih edilen görsel mahremiyet düzenleyicilerin mekânın doğal ışık miktarını doğrudan etkilediği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Erzurum örneği üzerinden gerçekleştirilen bu karşılaştırmalı analiz, Klasik Dönem Osmanlı camilerinde kadın mahfillerinin yalnızca ek bir mekân değil; erişim, mahremiyet, aydınlatma ve kullanıcı konforu gibi çok boyutlu kriterler doğrultusunda şekillenen önemli mimari bileşenler olduğunu göstermektedir. Çalışma neticesinde kadın mahfillerinin harim mekanının kuzeyinde ve üst katta yer aldığı, çoğu örnekte mahfile farklı bir giriş ile ulaşıldığı görülmektedir. Mahfil alanlarına yalnızca merdivenler aracılığıyla ulaşımın sağlanması, engelli kullanıcıların bu mekânlara güvenli biçimde erişebilmesini engelleyen bir durum oluşturmaktadır. Ulaşımı sağlayan merdivenlerin ölçülerinin kullanıcıların konforunu doğrudan etkilediği, örneklerde bütün merdivenlerin L plan tipli olduğu gözlenmektedir. Mahfil alanlarının büyük kısmı dikdörtgen plan formuna sahiptir ve çoğunda geometrik desenli ahşap paneller ile mahremiyetin sağlanması amaçlanmıştır. Bu durum alanın daha fazla güneş ışığı alarak aydınlık bir ortam sunmasına olanak tanımaktadır. Çalışmada örnekler üzerinden kadın mahfillerinde tespit edilen benzerlik ve farklılıkların karşılaştırmalı analizlere katkı sunması ve ileride yapılacak benzer araştırmalar için referans oluşturması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altın, K. (2022). Malazgirt Savaşı sonrası kurulan Türk beyliklerinin Anadolu'daki izleri. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, (59), 33–54.
- Anadolu Ajansı. (2024, Aralık 21). Erzurum'da yıkılmak üzere olan 354 yıllık cami, restorasyon sonrası cemaatiyle buluştu. Retrieved January 21, 2026, from <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/erzurumda-yikilmak-uzere-olan-354-yillik-cami-restorasyon-sonrasi-cemaatiyle-bulustu/3430729>
- Angın, P. Z. (2024). *16. ve 17. yüzyıl Erzurum camilerinin kültürel sürdürülebilirlik analizleri* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.
- Atar, İ. (2020). *Erzurum merkezde bulunan Osmanlı dönemi kubbeli camilerin restorasyon öncesi ve sonrası tahlil ve tenkidi* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.
- Berkli, Y., & Özsağlıcak, Ş. (2019). Erzurum'da bir kısım ahşap direkli caminin restorasyon öncesi ve sonrası durumunun karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1941–1962.
- Çelebi, E., Dağlı, Y., & Kahraman, S. A. (2004). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa–Bolu–Trabzon–Erzurum–Azerbaycan–Kafkasya–Kırım–Girit* (2. cilt, 1. kitap, 2. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2003). Lala Mustafa Paşa Külliyesi (Erzurum). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 27, ss. 74–76). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). *Cami planlama ve tasarımı kılavuzu*. Ankara, Turkey: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yatırım Emlak ve Teknik Hizmetler Daire Başkanlığı.
- Erol, U. (2025). *Lojistik, teknoloji ve strateji: Malazgirt Savaşı üzerine bir çalışma* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Turkey.
- Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (n.d.). Camiler: Cedit Camii. Retrieved January 21, 2026, from <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56081/camiler.html>
- Gündoğdu, H. (2011). *Erzurum: Tarih ve medeniyet: Erzurum tarihi eserler albümü*. Ankara, Turkey: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı.
- Kaya, M., & Bülbül, R. (2025). Yapım teknikleri ve estetik özellikleriyle Erzurum'daki Osmanlı dönemi ahşap cami kapıları. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 27(2), 274–290.
- Kılıç, Ü. (2024). The role of zawiya foundations in the settlement of Erzurum city in the early periods of Ottoman administration. *Journal of Migration and Settlement Studies*, 2(2), 140–152.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*. İstanbul Hürriyet Vakfı Yayınları.

- Olğun, T. N. (2023). Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan Mimar Sinan camilerinde korumaya yönelik bir inceleme. *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 167–197.
- Özbek, Y. (2024). Osmanlı mimarisinde dönemler ve kültürel ilişkiler. A. Yavuzylmaz ve E. Kolay (Ed.), *Osmanlı sanatı ve mimarisi içinde* (ss. 1–64). Akademisyen Yayınevi.
- Özkan, H. (2015). Erzurum Caferiye Külliyesi ve restorasyonları / Erzurum Caferiye universal and its restorations. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (34), 46–81.
- Polatoğlu, A., Polatoğlu, S., & Akbaş, Ö. F. (2022). Erzurum’daki tarihi yapılarda astronominin izleri. *Sanat ve Yorum*, (40), 102–114.
- Şahlan, K. Ç. (2023). Restoration project of Central Cedid Mosque in Erzurum. *Gazi University Journal of Science Part B: Art, Humanities, Design and Planning*, 11(1), 153–167.
- Şeker, B. Ş., Çakır, F., Doğançün, A., & Durmuş, A. (2015). Sonlu elemanlar yöntemiyle tarihi Erzurum Lala Paşa Cami’nin yapısal davranışının incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 82–87.
- Tayılga, A. G. G., & Demirarslan, S. (2021). Camilerde kadınlar mahfili ve diğer özelleştirilmiş mekân ihtiyaçları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii örneği. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, (26), 42–64.
- Ünal, R. H. (1973). Erzurum ili dahilindeki İslami devir anıtları üzerine bir inceleme. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (6), 48–148.
- Yakutiye Kaymakamlığı. (n.d.). Caferiye Camii. Retrieved January 18, 2026, from <https://www.yakutiye.gov.tr/caferiye-cami>
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu Yılmaz, D., & Karpuz, G. (2008). *Yolların, suların ve sanatın bulunduğu şehir Erzurum*. Ankara: Kariyer Matbaacılık.
- Zaman, M., Sevindi, C., & Birinci, S. (2018). Tarihi yolların bulunduğu Erzurum şehrindeki beşeri turistik eserler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 581–601.